

УДК 37.013(477)«19»

ВИТОКИ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНЕ І ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

Січкара А.Д.

Київський університет імені Б.Д. Грінченка

Висвітлено внесок українських педагогів у розвиток ідей щодо розвивального та виховного впливу середовища на становлення особистості дитини. Розкрито особливості витоків і трансформації впродовж першої третини ХХ століття ідей про розвивальне середовище. З'ясовано, що в підросійській Україні (1907-1917) ідея самодіяльності й творчого самовираження в підготовленому середовищі розроблялася під впливом прогресивних методичних систем і концепцій зарубіжних педагогів та з урахуванням досягнень тогочасної науки. У теорії дошкільного виховання періоду становлення національної системи освіти в УНР (1917-1919) пріоритетною була ідея виховання середовищем. Розвиток цієї ідеї здійснювався в контексті педагогічних положень вільного виховання, індивідуалізації, виховання на українському ґрунті. Впродовж 20-х – на початку 30-х років ХХ століття мала місце спроба абсолютизувати роль середовища в розвитку особистості; середовище розглядалося як чинник забезпечення соціально корисної поведінки дошкільників.

Ключові слова: підготовлене середовище, розвивальне середовище, виховне середовище, вільне середовище, природне середовище, матеріально-технічне оточення.

Постановка проблеми. Усвідомлення того, що природна пізнавальна активність спонукає дитину досліджувати все, що її оточує, актуалізує в сучасних нормативних та науково-методичних матеріалах з питань дошкільної освіти України (Базовий компонент дошкільної освіти» (2012), Інструктивно-методичні рекомендації «Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі (26.07.2010 р. № 1.4/18-3082) ідею створення розвивального середовища, яке б сприяло повноцінній реалізації потенційних сил дитини, спонукало до самостійних занять різними видами діяльності; приваблювало й зацікавлювало, давало поштовх дитячій уяві та фантазії; уможливлювало інтимізацію дитячого буття.

З позицій вирішення зазначених завдань значний інтерес становить теоретико-педагогічна

спадщина подвижників суспільного дошкільного виховання в Україні (О. Дорошенко, Н. Лубенець, К. Маєвська, С. Русова, В. Чередніченко, Е. Яновська). Вивчення творчих здобутків педагогів сприяє успішному вирішенню завдань реформування сучасного дошкільного виховання з урахуванням історико-педагогічного досвіду попередніх періодів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснений нами історико-педагогічний пошук показав, що вивчення проблеми виховання й розвитку дитини в підготовленому середовищі зазначеного періоду та сьогодення є предметом наукових досліджень Г. Іванюк, О. Венгловської (створення розвивального середовища в сучасних варіативних моделях дошкільних навчальних закладів) [2]; Л. Лохвицької (організація навчаль-

но-ігрового дошкільця як фактор пізнавального розвитку дошкільника) [5]; І. Новик (підготовка вихователів до проектування предметно-ігрового середовища у ДНЗ) [11]. Однак зазначена проблема в окреслених хронологічних межах (перша третина ХХ століття) є малодослідженою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Як засвідчив проведений аналіз наукових джерел подальшого вивчення потребує питання впливу наукових та суспільно-політичних факторів на організацію педагогічно-доцільного середовища в дошкільній установі.

Мета статті. Дослідити творчий доробок українських педагогів (перша третина ХХ століття) щодо значення предметно-ігрового середовища в формуванні особистості дитини дошкільного віку та трансформацію їх поглядів в залежності від суспільно-політичних умов.

Виклад основного матеріалу. Становлення теоретико-методичних засад дошкільного виховання (початок ХХ століття) на теренах Центрально-Східної України відбувалось з урахуванням наукових здобутків з дитячої психології, анатомії, фізіології та під впливом прогресивних методичних систем і концепції зарубіжних педагогів (Д. Дьюї, С. Холл, П. Кергомар). Широкого розповсюдження набули виховні системи німецького педагога Ф. Фребеля, який обґрунтував принцип самодіяльності й розробив матеріал, що допомагає дитині втіленню своїх власних ідей, та М. Монтесорі, в основі педагогічної системи якої – самодіяльність особистості в підготовленому середовищі, що забезпечує саморозвиток дитини.

Ідея самодіяльності й творчого самовираження в спеціально створеному середовищі дитячого садка стала однією з провідних у теорії суспільного дошкільного виховання України періоду імперської доби. «Найвище, що ми повинні виховувати в дитині, – це її творчі сили та самодіяльність», – зазначала Н. Лубенець у звіті про діяльність Київського товариства народних дитячих садків [4, с. 1]. Питання створення сприятливого середовища для реалізації потенціалу дітей у процесі самостійної творчої діяльності було актуальним і в працях Т. Лубенця [3], К. Маєвської [6], Е. Яновської [15].

Свої педагогічні погляди Т. Лубенець виосновував на розумінні природних особливостей дітей дошкільного віку, які сприймають більш свідомо й засвоюють міцніше те, що бачать їхні очі, аніж те, що «доходить лише на слух». Педагог у праці «Про наочне викладання» (1911) зазначав, що поєднання «зовнішньої і внутрішньої наочності» найбільш спроможне збуджувати й розвивати самодіяльність дітей, їхню творчість і усвідомлену працю, бо викликає в них зацікавленість, роботу думки [3, с. 16-24].

Близькими до педагогічного бачення Т. Лубенця є ідеї Е. Яновської. Вона вважала одним із центральних завдань дошкільного виховання створення «розумного» середовища, в якому дитина мала б можливість вільно творити, працювати, гратися; яке б сприяло саморозвитку дитини. Вирішенню цього завдання, на думку Е. Яновської, сприятиме наявність у створеному середовищі дитячого садка матеріалу Ф. Фребеля, котрий забезпечує фізичне, розумове та духовне вихован-

ня, завдяки якому всі органи зовнішнього чуття розвиваються відповідно до природних нахилів дитини. Педагог наголошувала: «Куб, цеглинки, палички, папір, олівці, фарби, глина і всякі інші посібники – усе це пробуджує інтереси дітей, розширює їхні маленькі горизонти, розвиває, виховує їх. І результатом таких робіт є самодіяльність, творчість» [14, с. 547]

К. Маєвська вважала доцільним покривати лінолеумом увесь вільний простір групової кімнати на рівні зросту дітей, де під контролем керівниці її вихованці мали виконувати певні вправи для лівої та правої руки, а у вільний час здійснювати творчу самостійну діяльність [5, с. 502].

У С. Русової було своє бачення предметно-матеріального та педагогічного середовища в українському національному дитячому садку, а саме: це середовище з найкращого боку мало нагадувати дитині знайомі хатні обставини; збуджувати творчі сили дитини «національним матеріалом», сприяти розвиткові рідної мови і в «творах словесних самих дітей», і в оповіданнях «керівниці»; пробуджувати інтерес та бажання до пізнання, сприяти вільному розвитку всіх фізичних і духовних сил дитини, навчання якомога краще самій «набиратися знань власними спостереженнями, увагою і добре направленою думкою, працюючи коло різноманітних речей». С. Русова вважала, що все виховання потрібно будувати на пошани до особистості дитини; створенні умов для можливостей її вільного самовиявлення; відмови від штучного насадження інтересів і примусової діяльності [13, с. 181-182]. Варто зауважити, що вимоги до розвивального середовища як засобу виховання, розкриті у педагогічній теорії С. Русової, органічно поєдналися з ідеєю Ф. Фребеля щодо створення умов для отримання знань дітьми в процесі пошукової діяльності та ідей М. Монтесорі: створення атмосфери вільного вибору; урахування природних інтересів, вікових, індивідуальних потреб дітей. Реалізація практики М. Монтесорі, вважала С. Русова, зумовлює пробудження національної самосвідомості в дитини, формує прагнення дошкільників до самостійного набування знань і творчого самовиявлення на основі використання матеріалів, що відображають етнічно-культурні цінності українського народу.

Ідея створення розвивального середовища з урахуванням «природи» дитини по-різному трактувалася впродовж 20-х – на початку 30-х років ХХ століття українськими педагогами (А. Залкінд [1], О. Дорошенко [7], В. Чередниченко [13], О. Шевалова [7], Е. Яновська) [9; 16].

В. Чередниченко відводила особливе місце середовищу в становленні особистості дитини дошкільного віку. У праці «Дитяча хата» (1921) педагог зазначала, що «дитина живе тим, що її оточує» [14, с. 18]. На переконання В. Чередниченко, усі «установи першого дитинства» мають бути просякнуті духом волі, цікавої праці й творчої ініціативи. Вона розробила низку вимог до середовища, яке б задовольнило діяльнису природу дітей дошкільного віку та забезпечило простір для їхнього вільного розвитку: 1) діти повинні рости в помешканнях, де все має бути зроблено для дітей і з урахуванням їхніх інтересів; 2) меблі мають бути легкими, щоб у будь-який час вся кімната могла змінюватися залеж-

но від того, чим у цей момент зацікавлені діти; 3) в приміщенні має бути великий запас іграшок, різних приладь, матеріалів для праці, щоб дитина могла знайти все те, в чому їй хочеться виявити свою діяльність; 4) в оформленні приміщення доцільно використати зразки народного мистецтва і багатий національний орнамент; 5) в українській дошкільній установі мають бути народні інструменти (кобза, ліри, скрипка) – «...хай діти слухають рідні звуки рідних мелодій, що можуть так багато промовити їхнім маленьким серцям» [14, с. 20]. Як бачимо, вимоги В. Чередниченко складено з урахуванням природних психофізичних особливостей дітей дошкільного віку. У її поглядах відчутний вплив ідей Ф. Фребеля, М. Монтесорі щодо середовища як засобу самовиховання, саморозвитку та С. Русової щодо врахування національних традицій українського народу у виховному середовищі дитячого садка.

Аналіз праці Е. Яновської «Дитячий будинок як історична необхідність» (1922) [9] свідчить про певну трансформацію її поглядів щодо означеної проблеми викладеними у публікації «Виховні засоби дитячого садка» (1911) [15]. Сталими залишилися погляди педагога стосовно організації в дитячій установі середовища, яке б пробуджувало природні здібності дитини, створювало умови для вправлень. Однак у зазначеній праці немає згадки про використання матеріалу Ф. Фребеля в предметному середовищі дитячого садка. Потребу в ньому Е. Яновська відстоювала на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (1911). Натомість, у радянську добу (20-ті роки ХХ століття) значне місце в оточуючому середовищі дітей дошкільного віку педагог відводила предметам, що були знаряддями праці в дещо зменшеному вигляді та забезпечували вправлення дітей у трудових процесах [9, арк. 182].

На створенні соціального середовища в установі зі «змішаним» за віком складом дітей наполягала О. Дорошенко в доповіді «Нові методи праці в дошкільній установі» (1925) [7]. Педагог наголошувала на забезпеченні природних потреб дітей дошкільного віку, облаштуванні окремого приміщення для ігор і праці, власного «врядування» й окремого керівника. Роль вихователя О. Дорошенко вбачала в організації середовища таким чином, щоб викликати в дітей «певні реакції», певне спрямування дитячих інтересів на події суспільного життя країни. Водночас, педагог вважала доцільним максимально перенести життя дитячого садка в природне середовище. Вона розглядала природу як чинник формування знань у дітей, який може доповнити і, навіть, замінити дидактичний матеріал [7, арк. 360-363].

У середині 20-х років ХХ століття в умовах розбудови радянської системи освіти педагоги робили спроби адаптувати ідею М. Монтесорі про підготовлене розвивальне середовище. Свідченням цього є доповідь О. Шевалової «Дослідна робота в дитячому садку № 8 м. Одеси» (1925) [7]. Вивчення матеріалів цієї доповіді засвідчує, що в організації педагогічного процесу в дитячому садку на перший план висувався не безпосередній активний вплив педагога, а найбільш доцільна спрямованість середовища. Саме оточуюче середовище мало спонукати до засвоєння задатків майбутнього будівника комуністичного су-

спільства. При організації середовища в дитячому садку ставилося завдання, щоб усе оточення не лише сприяло формуванню прагнення дитини до праці, але щоб у цій праці відображалось суспільне життя країни. Для розвитку самодіяльності дитячого колективу визнано доцільним «лабораторний план роботи». Цей план передбачав використання «радянського дидактичного матеріалу» для залучення дітей до різноманітних трудових процесів в окремих кімнатах-лабораторіях. «Радянський дидактичний матеріал» трактувався як знаряддя праці в зменшеному вигляді. Участь дітей у трудових процесах, на думку О. Шевалової, сприяє розвитку «активізму», «реалізму», «колективізму» [7, арк. 496].

За результатами теоретичного аналізу встановлено, що в другій половині 20-х років ХХ століття українська педагогічна наука й практика розвивалися в руслі радянської класової ідеології. Простежується спроба абсолютизувати роль середовища як чинника розвитку особистості дитини дошкільного віку. На підтвердження вищезазначеного можемо послатися на працю А. Залкінда «Про педологічний перегляд дошкільного виховання» (1925) [1]. У ній автор піддав критиці загальноновизнані теорії щодо врахування природи дитини дошкільного віку у формуванні її особистості й виклав свою теорію провідної ролі соціальних чинників у формуванні дитячої психіки.

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття середовище розглядалося як один із чинників політехнічного виховання, нової комуністичної зміни, забезпечення соціально корисної поведінки дошкільників.

Аналіз опублікованих і неопублікованих архівних матеріалів (проектів постанов, тез доповідей, методичних листів, рецензій, листування), представлених у справі 491 [8] із фонду 166 (Народного комісаріату освіти УРСР), надав можливість з'ясувати нове прочитання функцій дитячої іграшки в середовищі дошкільної установи. Вона розглядалася як частина «матеріально-технічного, трудового оточення дітей» і мала забезпечити виконання завдань політехнічного виховання. Це підтверджує перелік рекомендованого ігрового матеріалу для дитячої установи, в якому вказувалися: 1) політехнічні іграшки, що відображали досягнення тогочасної техніки; 2) знаряддя праці в природі; 3) матеріал для устаткування «робітної кімнати» (станок, ножиці, молотки, пилки); 4) матеріал для оформлення революційних свят і громадської роботи (прапори, емблеми, плакати, портрети, бюсти) [8, арк. 89-90].

У публікації «В боротьбі за дошкільну справу» (1933) В. Нікатова зазначала, що обов'язковими складниками середовища дитячої установи були «робітня» й ігрова кімнати. У «робітній кімнаті» діти всіх вікових груп мали вправлятися в оволодінні навичками роботи з різними інструментами (молотком, пилкою, рубанком, ножем, ножицями), а в старшій групі – опанувати роботу з механізованими знаряддями праці, технічними приладами, здійснювати різноманітні досліди; в кімнаті для ігор – розвивати творчість і «комбінаторність» [10, с. 43].

Висновки. Історико-педагогічне дослідження розвитку ідей щодо створення предметно-ігрового середовища та його функціонального

призначення в означених хронологічних і територіальних межах України уможливило твердження про трансформацію їх під впливом наукових досягнень та суспільно-політичних умов, що змінювалися. Однак незмінною залишалася ідея розвивального і виховного значення ото-

чучючого середовища в формуванні особистості дитини. Творче переосмислення і розвиток спадщини українських педагогів сприятиме створенню особистісного розвивального середовища в дошкільному навчальному закладі, що є вимогою сьогодення.

Список літератури:

1. Залкінд А. Про педологічний перегляд дошкільного виховання / А. Залкінд. – Х.: ДВД України, 1925. – 124 с.
2. Иванюк А.И. Современные вариативные модели дошкольных учебных заведений Киевщины / А.И. Иванюк, Е.А. Венгловская // Современный детский сад: методика и практика. – 2012. – № 5. – С. 18-24.
3. Лубенец Т.Г. О наглядном преподавании / Лубенец Тимофей Григорьевич. – К.: Тип. Кушнерев И.Н. и К, 1911. – 26 с.
4. Отчет о деятельности Киевского общества народных детских садов за 1907 г. – К.: Изд. Киев. о-ва народных дет. садов, 1908. – 39 с.
5. Лохвицька Л.В. Організація навчально-ігрового докільця як фактору пізнавального розвитку дошкільника / Л.В. Лохвицька // Наука і сучасність: зб. наук. праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К., Логос, 2000. – Випуск 1. Ч. 2. – С. 112-122.
6. Маевская К.В. Программа занятий в детском саду / К.В. Маевская // Дошк. воспитание. – 1912. – № 9. – С. 559-561.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). – Ф. 166, оп. 4, спр. 399, 823 арк.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). – Ф. 166, оп. 10, спр. 491, 305 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). – Ф. 166, оп. 2, спр. 1673, 421 арк.
10. Нікатова В. В боротьбі за дошкільну справу / В. Нікатова // За комуніст. виховання дошкільника. – 1933. – № 1. – С. 36-43.
11. Новик І.М. Проблема підготовки майбутніх вихователів до проектування предметно-ігрових середовищ у ДНЗ / І.М. Новик // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: зб. наук. праць. Вип. 20. – Глухів:ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. – С. 172-176.
12. Русова С. У дитячому садку / Софія Русова // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 185-202.
13. Чередниченко В. Дитяча хата: poradnik організації і керування установ дитячого виховання. Ч. 1. – Х.; Полтава: Всеукр. держ. вид-во, 1921. – 68 с.
14. Яновская Э. Воспитательные средства детского сада / Э. Яновская // Дошк. воспитание. – 1911. – № 7. – С. 540-543.

Сичкарь А.Д.

Киевский университет имени Б.Д. Гринченко

ИСТОКИ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ИДЕЙ О РАЗВИВАЮЩЕЙ И ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ В НАСЛЕДИИ УКРАИНСКИХ ПЕДАГОГОВ (ПЕРВАЯ ТРЕТЬ XX ВЕКА)

Аннотация

В статье освещен вклад украинских педагогов в развитие идей о развивающем и воспитательном влиянии среды на становление личности ребенка. Раскрыты особенности трансформации на протяжении первой трети XX века идей о развивающей среде. Установлено, что на территории Украины (1907-1917) идея самостоятельности и творческого самовыражения в подготовленной среде разрабатывалась под влиянием прогрессивных методических систем и концепций зарубежных педагогов с учетом научных достижений того времени. В теории дошкольного воспитания в период становления национальной системы просвещения в УНР (1917-1919) приоритетной была идея воспитания средой. Развитие этой идеи осуществлялось в контексте свободного воспитания, индивидуализации, украинизации. В 20-30-е годы XX века были попытки абсолютизировать роль среды в развитии личности; среда рассматривалась как фактор обеспечивающий социально полезное поведение дошкольников.

Ключевые слова: подготовленная среда, развивающая среда, воспитательная среда, природная среда, материально-техническое окружение.

Sichkar A.D.

Borys Grinchenko Kyiv University

SOURCES AND TRANSFORMATION OF IDEAS ABOUT THE DEVELOPMENTAL AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE HERITAGE OF UKRAINIAN TEACHERS (THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY)

Summary

The article highlights the contribution of Ukrainian educators to the development of ideas about the developing and educational influence of the environment on the child's personality formation. The features of incipience and transforming ideas about the developing environment during the first third of the 20th century are revealed. It is found that in the territory of Ukraine (1907-1917) the idea of independent activity and creative self-expression in the prepared environment was developed under the influence of progressive systems and concepts of foreign teachers, exposed by the scientific achievements of that time. In the theory of preschool education during the period of the national education system formation in the UPR (1917-1919), the idea about the environmental education was a priority. The development of this idea was carried out in the context of free education, individualization, and Ukrainization. In the 20-30s of the XX century there were attempts to absolutize the role of the environment in the development of the individual; the environment was considered as a factor providing socially useful behavior of preschool children.

Keywords: prepared environment, developing environment, educational environment, natural environment, material and technical environment.